

Een archeologisch bureau-onderzoek op een terrein aan de Noorderlingedijk te Oosterwijk, gemeente Leerdam (ZH)

K.A. Hebinck

ARC-Rapporten 2009-29

Geldermalsen
1 juni 2009
ISSN 1574-6887

Colofon

Een archeologisch bureau-onderzoek op een terrein aan de
Noorderlingedijk te Oosterwijk, gemeente Leerdam (ZH)

ARC-Rapporten 2009-29
ARC-Projectcode 2009/014

Tekst
K.A. Hebinck
Afbeeldingen
K.A. Hebinck
Redactie
N. van Malssen

Versie 2.1 (Definitief), 1 juni 2009

Autorisatie — A. Ufkes

Uitgegeven door
ARC bv
Postbus 41018
9701 CA Groningen

ISSN 1574-6887

Geldermalsen, 1 juni 2009

Een recente lijst van de ARC-Rapporten is te vinden op www.arcbv.nl

Projectgegevens

Projectnaam	Leerdam, Noorderlingedijk
Projectcode	2009/014
Archisnummer	33859
Projectleider	drs. A.J. Wullink
Contact	0345-620100, k.hebinck@arcbv.nl
Opdrachtgever	BRO Boxtel, E. van den Oetelaar
Contact	0411-850400
Bevoegd gezag	Gemeente Leerdam
Contact	0345-636363

Locatiegegevens

Toponiem	Noorderlingedijk
Plaats	Oosterwijk
Gemeente	Leerdam
Provincie	Zuid Holland
Kaartblad	38H
RD-coördinaten	NW: 133.390/431.949 NO: 133.543/431.987 ZO: 133.545/431.975 ZW: 133.386/431.940
Oppervlakte	1.600 m ²

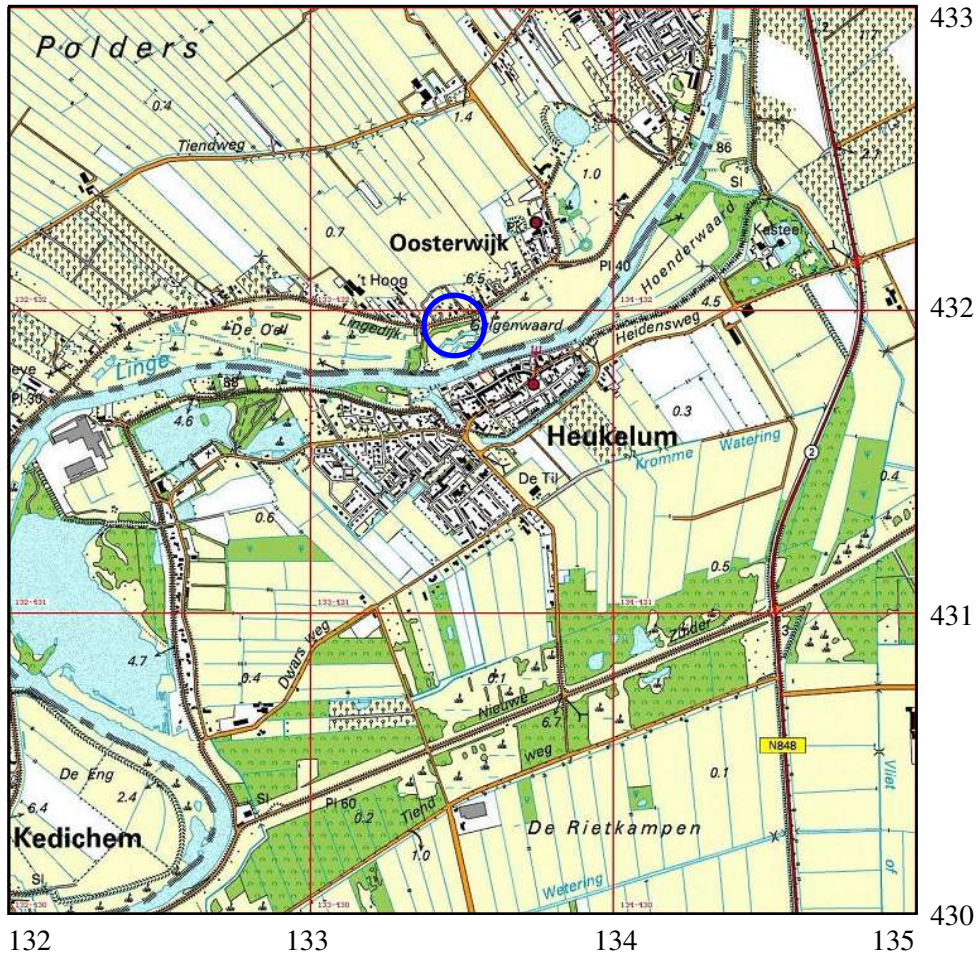
Beschrijving onderzoekslocatie

Geologie	Formatie van Echteld; oever- en beddingafzettingen
Geomorfologie	Vlakte ontstaan door afgraving of egalisatie
Bodem	Kalkhoudende nesvaaggronden
Historische situatie	De onderzoekslocatie is tot op heden niet bebouwd geweest.
Archeologische verwachting	Middelhoge trefkans op sporen en/of resten uit de periode Romeinse Tijd – Nieuwe Tijd.

Legenda

— Onderzoekslocatie

Afbeelding 1 Topografische kaart van de onderzoekslocatie en omgeving (omcirkeld), voorzien van RD-coördinaten. Bron: Topografische Dienst Nederland.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding tot het onderzoek

In opdracht van BRO Boxtel heeft Archaeological Research & Consultancy (ARC bv) een archeologisch bureau-onderzoek uitgevoerd op een terrein aan de Noorderlingedijk te Leerdam. Een inventariserend veldonderzoek (IVO) door middel van boringen kon door de ligging op de dijkvoet van de Lingedijk niet worden uitgevoerd, aangezien in een primaire waterkering op last van het waterschap niet geboord kan worden. Aanleiding tot dit onderzoek vormt de voorgenomen herontwikkeling van de locatie. Door deze werkzaamheden worden mogelijk archeologische resten bedreigd. Conform de Wet op de archeologische monumentenzorg dient het plangebied eerst te worden onderzocht op de aanwezigheid van archeologische waarden.¹ Het bureau-onderzoek is uitgevoerd door drs. K.A. Hebinck. Het archeologisch onderzoek is uitgevoerd conform de eisen die gesteld worden in de Kwaliteitsnorm voor de Nederlandse Archeologie (KNA versie 3.1).²

1.2 Ligging en beschrijving van het onderzoeksgebied

De onderzoekslocatie beslaat een terrein onder aan de Lingedijk ten zuidwesten van het dorp Oosterwijk. De globale ligging van de locatie is weergegeven in afbeelding 1. De locatie ligt op het dijklichaam van de Lingedijk. Het totale oppervlak van het onderzoeksgebied beslaat ongeveer 1.600 m². De maaiveldhoogte van het terrein bedraagt circa 3 m +NAP.

1.3 Overzicht van de geplande werkzaamheden

Op de onderzoekslocatie zullen parkeerplaatsen en een bijbehorende toegangsweg gerealiseerd worden. De exacte omvang van de bodemverstoringen is nog niet bekend.

1.4 Doel van het bureau-onderzoek

Doel van het bureau-onderzoek is het verkrijgen van inzicht in bekende en te verwachten archeologische waarden in en om het plangebied. Op basis van de verkregen informatie wordt een archeologisch verwachtingsmodel voor de onderzoekslocatie opgesteld. Hierin wordt beschreven of er archeologische resten aanwezig (kunnen) zijn in het plangebied, wat de potentiële aard en omvang hiervan is en of de voorgenomen werkzaamheden in het plangebied een bedreiging vormen voor het bodemarchief. Indien dit het geval is, wordt geadviseerd op welke wijze hiermee in het vervolgtraject van de plannen rekening dient te worden gehouden.

¹In werking getreden op 1 september 2007.

²De inhoud van de KNA kan worden geraadpleegd op www.sikb.nl.

1.5 Werkwijze

1.5.1 Bureau-onderzoek

Voor het bureau-onderzoek wordt bronnenmateriaal uit diverse disciplines geraadpleegd en geïntegreerd tot een archeologisch verwachtingsmodel. Op basis van geologische, geomorfologische en bodemkundige informatie wordt een beeld geschetst van de landschappelijke ontwikkeling van de omgeving van de onderzoekslocatie. Deze landschappelijke ontwikkeling geeft inzicht in de potentiële bewoonbaarheid van de locatie. Voor de beschrijving van de archeologische waarden wordt gebruik gemaakt van Archis2, de online archeologische database van de Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (RACM), de Indicatieve Kaart Archeologische Waarden (IKAW) en de Archeologische Monumenten Kaart (AMK), en, indien van toepassing, van informatie over eerder gedaan onderzoek en archeologische waarnemingen. Naast deze informatie wordt, als deze voorhanden zijn, ook gebruik gemaakt van provinciale en gemeentelijke beleids- en verwachtingskaarten. Voor onderhavig onderzoek is gebruikt gemaakt van de Cultuurhistorische Waardenkaart (CHS) van de Provincie Zuid-Holland.³ Van de gemeente Leerdam was ten tijde van het onderzoek nog geen eigen archeologische beleidsadvieskaart aanwezig. De historische ontwikkeling wordt beschreven aan de hand van historisch-topografisch kaartmateriaal en historische bronnen. Hierbij wordt ook ingegaan op eventuele (sub)recente verstoringen die de archeologische verwachting beïnvloeden.

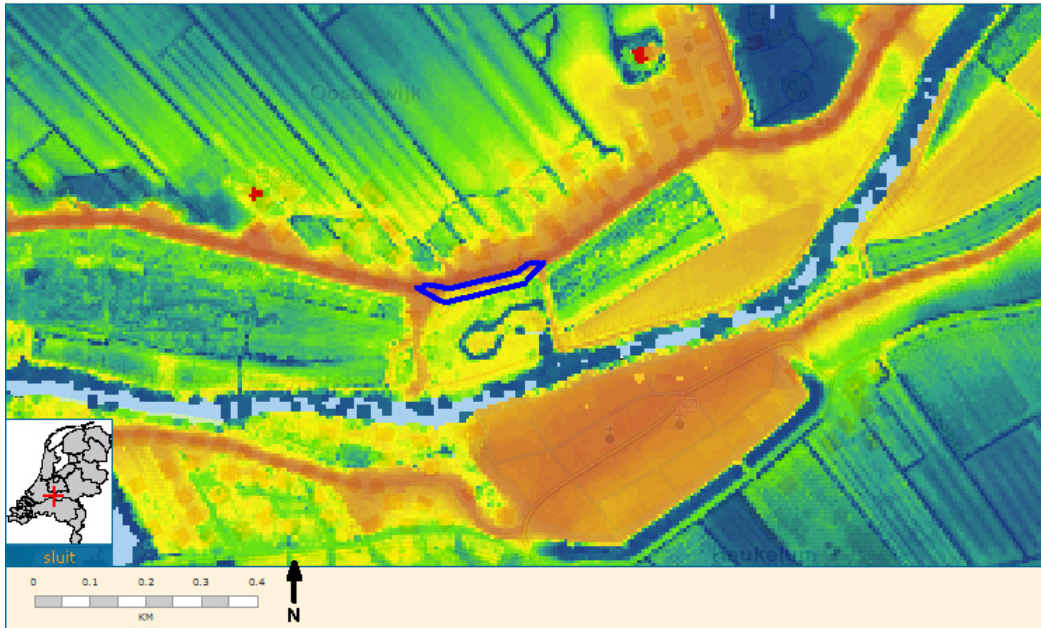
2 Resultaten bureau-onderzoek

2.1 Bekende aardwetenschappelijke waarden

De onderzoekslocatie ligt in het rivierengebied. De archeologische trefkans in het rivierengebied hangt in hoge mate samen met de geologische opbouw van dit gebied, omdat de bewoning vóór de bedijkingen in de Late Middeleeuwen zich concentreerde op de relatief hooggelegen en daardoor droge delen.

Tijdens de laatste ijstijd, het Weichselien (115.000–10.000 jaar geleden), was de Rijn een vlechtende rivier die in brede, in oudere sedimenten ingesneden dalen, onder periglaciale omstandigheden vooral grof zand en grind afzette. Deze sedimenten behoren tot de Formatie van Kreftenheye. Vanaf het Laat-Glaciaal tot in het Vroeg-Holoceen werd, door inmiddels meanderende, maar zich nog steeds insnijpende rivieren, op deze zanden en grinden een pakket compacte, zandige klei afgezet. Deze Laag van Wijchen werd gevormd door klei die tijdens overstromingen in de riviervlakte werd afgezet en waar vervolgens zand inwaaide. Deze afzettingen liggen binnen het onderzoeksgebied op een diepte van 8 tot 9 m –mv (Berendsen et al. 2001). Aan het begin van het Holoceen ontstonden onder invloed van de zeespiegelstijging vanuit deze pleistocene riviervlakte de meanderende rivieren, zoals die nu in het rivierengebied aanwezig zijn. In het Holoceen hebben de Rijn- en Maastakken zich binnen de Rijn-Maas delta vaak verlegd door rivierverleggingen (avulsies), waardoor een gecompliceerd netwerk is ontstaan van stroomgordels van

³http://geo.zuid-holland.nl/geo-loket/kaart_chs.html.

Afbeelding 2 Hoogtekaart van de onderzoekslocatie (omlijnd) en omgeving. Bron: www.ahn.nl.

verschillende ouderdom, die veelal bedekt zijn met jongere afzettingen (Berendsen & Stouthamer 2001).

Deze ontwikkeling heeft geleid tot het huidige beeld van de Rijn-Maas delta, waarbij de holocene beddinggordels te herkennen zijn als zandlichamen omgeven door oeverafzettingen van sterk siltig zand tot sterk siltige klei en de fijnere komafzettingen van zwak siltige klei. Deze afzettingen behoren tot de Formatie van Echteld. Binnen de Formatie van Echteld worden, op grond van wijze van afzetting en lithologische karakteristieken, een aantal lithogenetische eenheden onderscheiden. De belangrijkste lithogenetische eenheden zijn geulafzettingen, oeverafzettingen en komafzettingen (De Mulder et al. 2003). De geulafzettingen worden binnen de rivierbedding afgezet en bestaan hoofdzakelijk uit zand. De oever- en komafzettingen zijn gevormd op het moment dat de rivier buiten zijn oevers trad en het sediment bij lagere stroomsnelheden kon afzetten buiten de bedding. Des te groter de afstand tot de bedding, des te fijner de afzettingen. Binnen de komafzettingen komen veelal veenlagen voor, die gerekend worden tot de Formatie van Nieuwkoop. Door de sterkere sedimentatie op de oeverwallen, komen de oeverwallen hoger in het landschap te liggen. Dit is later nog versterkt door een verschil in de mate van klink tussen de bedding- en oeverafzettingen en de komafzettingen (Berendsen 2004). Hierdoor liggen de stroomgordels nu hoger binnen het omliggende komgebied. De stroomgordels vormen hierdoor geschikte bewoningsplaatsen in het rivierengebied en hebben dan ook een hoge archeologische trefkans. De nattere komgebieden hebben echter een lage archeologische verwachting. Oeverafzettingen op de overgang van beddinggordels naar de komgebieden hebben een middelhoge trefkans.

De onderzoekslocatie ligt binnen de uiterwaarden van de Linge. Het bedding-

zand van de Linge ligt volgens Berendsen et al. (2001) op een diepte van 1 tot 2 m –mv. De Linge was actief vanaf 2190 BP⁴ tot 1307 n. Chr., toen de Linge bij Tiel werd afgedamd (Berendsen & Stouthamer 2001). Naast de Linge is op circa 500 m ten zuiden van de locatie de stroomgordel van Gorcum-Arkel aanwezig. Deze rivierloop was actief van 6515 tot 5590 BP (Berendsen & Stouthamer 2001). Afzettingen van deze rivier zullen naar alle waarschijnlijkheid niet op de onderzoekslocatie aanwezig zijn, doordat deze zijn geërodeerd door de Linge. De onderzoekslocatie ligt op oeverafzettingen van de Linge, maar het is op de geomorfologische kaart (afb. 3) aangegeven als vlakte ontstaan door afgraving of egalisatie (2M48). Ook op het AHN⁵ is te zien dat de uiterwaard ter hoogte van de onderzoekslocatie ongeveer een halve meter lager ligt dan het niet-afgegraven deel van de uiterwaarden ten oosten van de locatie (afb. 2). Dit betekent dat de top van de afzettingen van de Linge waarschijnlijk verstoord zijn. Op ongeveer 700 m ten noordoosten van de locatie is een wiel met bijbehorende overslagafzettingen (3G7) aanwezig. Dit wiel behoort bij een dijkdoorbraak in het jaar 1820 (Harbers 1981). Volgens de bodemkaart (afb. 4) zijn op de onderzoekslocatie kalkhoudende nesvaaggronden aanwezig. Nesvaaggronden zijn gronden met een bovengrond die niet aan de criteria van een minerale eerdlaag voldoet en op een slappe, niet geheel gerijpte ondergrond ligt (De Bakker & Schelling 1989). In het algemeen worden op de oeverafzettingen echter ooi- of poldervaaggronden aangetroffen, die wel ten noorden van de Lingedijk worden getroffen. De classificatie van nesvaaggronden op de onderzoekslocatie komt waarschijnlijk voort uit het feit dat de eerdlaag en het gerijpte deel van de bodem is afgegraven.

2.2 Bekende archeologische waarden

De onderzoekslocatie heeft op de IKAW (afb. 5) een middelhoge archeologische verwachtingswaarde. Volgens de provinciale Cultuurhistorische Waardenkaart van Zuid-Holland (CHS) heeft de locatie echter een hoge trefkans. Deze hoge trefkans heeft te maken met de ligging van de onderzoekslocatie op de stroomgordel van de Linge. Volgens de provinciale CHS en Berendsen & Stouthamer (2001) worden op de stroomgordel van de Linge sporen verwacht van bewoning vanaf de Romeinse Tijd. Door de ligging binnen de uiterwaarden worden sporen verwacht tot aan de bedijking in de 12e eeuw. In de omgeving van de onderzoekslocatie zijn drie archeologische monumenten aanwezig, die ook op de stroomgordel van de Linge liggen:

- Op ongeveer 400 m ten noordoosten van de locatie een terrein van hoge archeologische waarde (monumentnr. 16514). Het betreft een terrein met de historische dorpskern en resten van het kasteel van Oosterwijk uit de periode Late Middeleeuwen – Nieuwe Tijd.
- Op 700 m ten oosten aan de overkant van de Linge een terrein van hoge archeologische waarde (monumentnr. 3256). Dit terrein bevat resten van een nederzettingsterrein uit de Romeinse Tijd en uit de Late Middeleeuwen. Op dit terrein zijn verschillende fragmenten aardewerk aangetroffen.

⁴BP: before present, ¹⁴C-jaren voor heden waarbij 1950 als referentiejaar wordt genomen.

⁵www.ahn.nl.

- Op circa 1,1 km ten noordoosten een terrein van hoge archeologische waarde (monumentnr. 3257). Dit terrein ligt binnen het monument 3256 en omvat het kasteel Heukelum. Dit kasteel staat op de plaats van de middeleeuwse brucht Merckenburgh. Deze dateert uit de 12e eeuw of mogelijk eerder. De huidige bebouwing is op de oude fundamenten hiervan gebouwd.

Buiten deze monumentterreinen zijn op de stroomgordel van de Linge nog verschillende waarnemingen in Archis2 bekend. Op ongeveer 200 m ten zuiden aan de overkant van de Linge zijn resten aangetroffen van de Laat-Middeleeuwse dorpskern van Heukelum. Ook de overige waarnemingen aan de overkant van de Linge dateren uit de Late Middeleeuwen. Op circa 450 m ten westen van de onderzoekslocatie zijn bewoningssporen uit de Romeinse Tijd aangetroffen. Ook verder naar het westen, op 1 km, zijn Romeinse resten aangetroffen in de vorm van aardewerk.

2.3 Historische situatie

De bewoning in het rivierengebied was altijd voornamelijk op de hoger gelegen stroomgordels gesitueerd. In de Middeleeuwen zijn dorpen ontstaan die in twee groepen te verdelen zijn, de zogenaamde ronde en gestrekte dorpen (Barends et al. 2005). Het dorp Oosterwijk is een voorbeeld van een gestrekt dorp langs de Linge. De ontginning van het omliggende land vond plaats vanaf de 10e of 11e eeuw. Het dorp Oosterwijk zou zijn gesticht door de Heer van Arkel tussen 996 en 1008 (Van der Aa 1839–1851). Het dorp heeft daarna verschillende keren te maken gehad met overstromingen van de Linge. Zo is in 1809 en 1820 de Lingedijk doorgebroken, waarbij het dorp onder water kwam te staan. De overstromingen hebben echter ook voor goede gronden gezorgd, waardoor de fruitteelt zich hier aan het eind van de 19e eeuw sterk kon ontwikkelen. Op de kadastrale kaart uit 1832 (afb. 6) is te zien dat de onderzoekslocatie onbebouwd is. Het land was in die tijd in het bezit van en in gebruik als weiland door Gijsbert de Keyzer, burgemeester te Kedichem. Ook op de historische kaart van begin 20e eeuw (afb. 7) is te zien dat de locatie binnen de uiterwaarden van de Linge ligt en onbebouwd is. Uit het historische kaartmateriaal valt daarmee af te leiden dat de locatie tot op heden onbebouwd is geweest.

2.4 Gespecificeerd archeologisch verwachtingsmodel

Op basis van de bij het bureau-onderzoek verkregen informatie kan een archeologisch verwachtingsmodel voor het plangebied worden opgesteld. De onderzoekslocatie ligt in het rivierengebied op de stroomgordel van de Linge, die actief was vanaf 2190 BP tot de afdamming in 1307. De locatie ligt binnen de uiterwaarden. Door de ligging op de stroomgordel van de Linge, maar binnen de uiterwaarden, kunnen op basis van de archeologische vondsten in de omgeving resten vanaf de Romeinse Tijd tot aan de bedijking in de 12e eeuw verwacht worden. De sporen en/of resten worden verwacht in en aan de top van de oeverafzettingen op het beddingzand van de Linge. Het beddingzand wordt verwacht op een diepte van 1 tot 2 meter –mv. De eventueel aanwezige archeologische resten zullen voornamelijk bestaan uit anorganische resten zoals aardewerk, stenen artefacten en mogelijk metaal. Daarnaast kunnen door de hoge grondwaterstanden ook organische resten

zoals hout en bot bewaard gebleven zijn. Doordat op de onderzoekslocatie zeer waarschijnlijk klei is ontgraven, is er echter sprake van een (zeer) lage trefkans.

3 Samenvatting en conclusie

Uit het bureau-onderzoek blijkt dat de onderzoekslocatie op de stroomgordel van de Linge ligt, binnen de uiterwaarden van de Linge aan de voet van de Lingedijk. De uiterwaarden van de Linge hebben een middelhoge trefkans op archeologische sporen en/of resten vanaf de Romeinse Tijd. Uit het bureau-onderzoek komt echter naar voren dat binnen de uiterwaarden ter hoogte van de onderzoekslocatie klei is afgegraven. De top van de afzettingen is hiermee verstoord, waardoor de locatie een zeer lage trefkans heeft op archeologische sporen en/of resten.

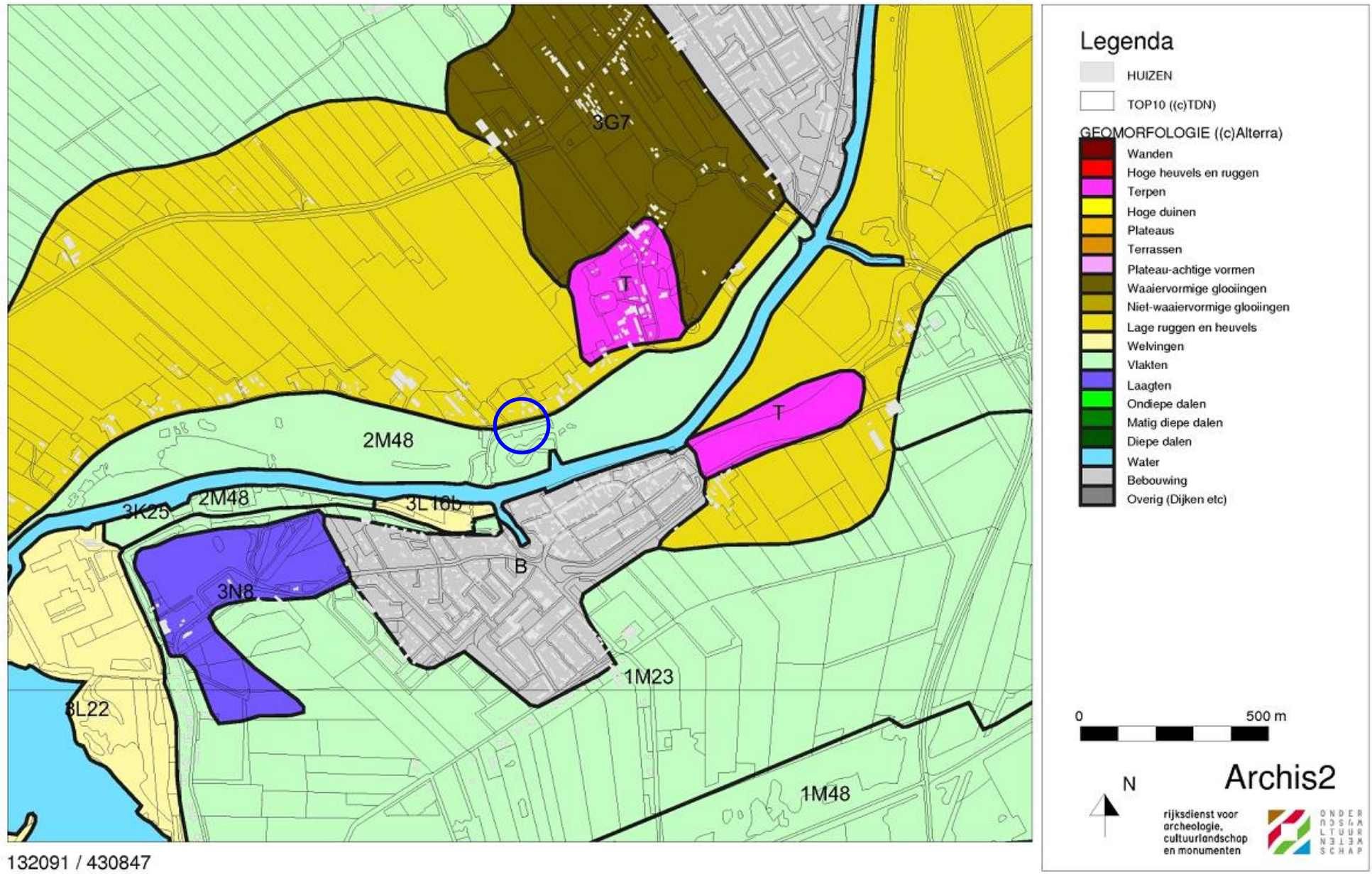
4 Aanbeveling

Op basis van de resultaten van het bureau-onderzoek kan geconcludeerd worden dat er binnen de onderzoek waarschijnlijk geen archeologische resten en/of sporen meer aanwezig zijn. Doordat de top van de afzettingen van de Linge op de locatie is afgegraven, is er sprake van een zeer lage trefkans op archeologische resten en/of sporen. Vervolgonderzoek is dan ook niet noodzakelijk, te meer daar het uitvoeren van een verkennend booronderzoek conform de eisen van de provincie Zuid-Holland niet mogelijk is zonder speciale ontheffing door de ligging op en aan de voet van het dijklichaam van de Lingedijk. Het is echter aan het bevoegd gezag, de gemeente Leerdam, om de locatie definitief vrij te geven. Mochten er op de locatie alsnog archeologische resten worden aangetroffen bij de werkzaamheden, dan dient dit onverwijld te worden gemeld bij het bevoegd gezag.

Literatuur

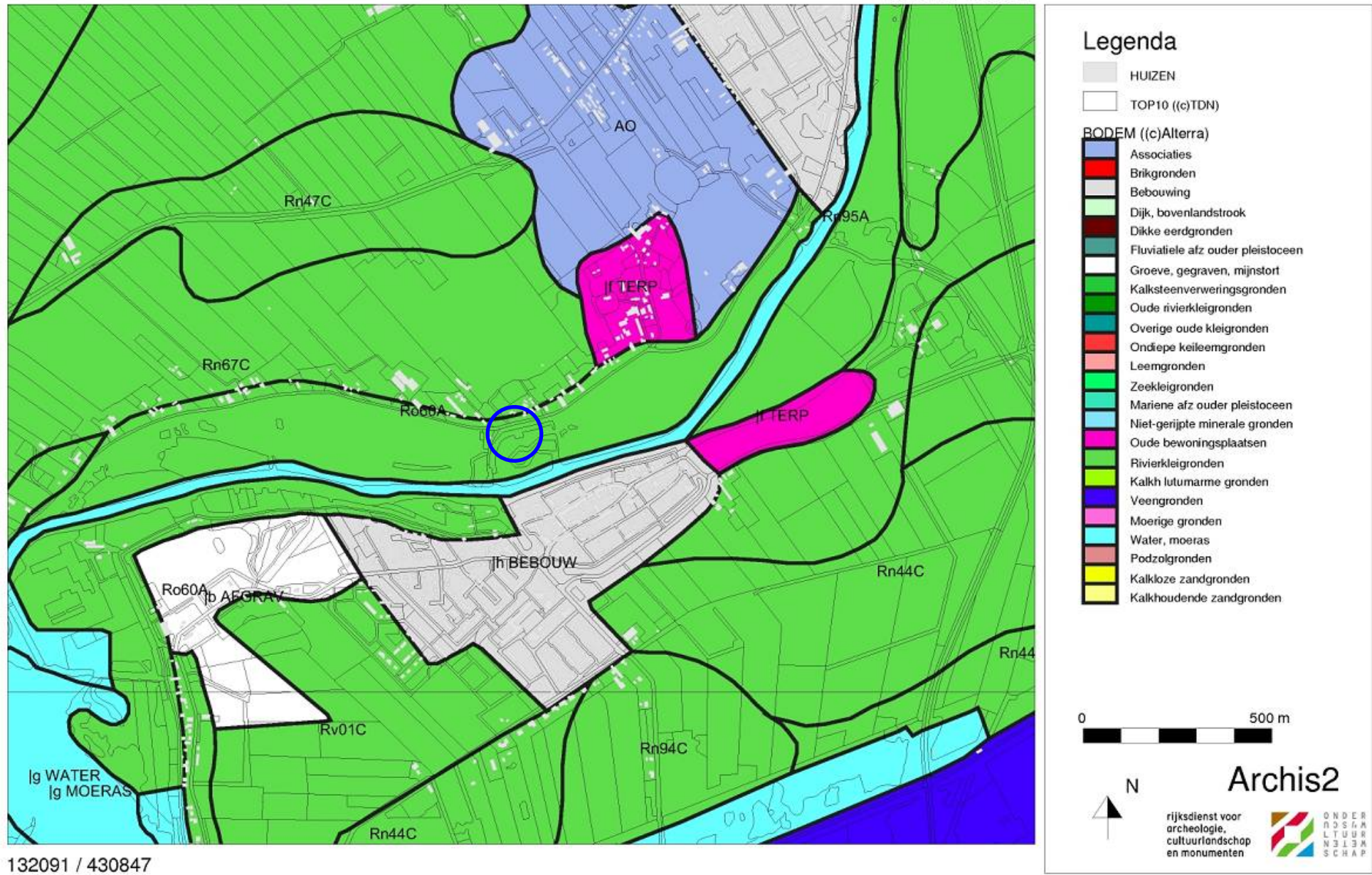
- Aa, A.J. van der, 1839–1851. *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden, bijeengebragt door A.J. van der Aa, onder medewerking van eenige Vaderlandsche Geleerden*. Gorinchem.
- Bakker, H. de & J. Schelling, 1989. *Systeem van bodemclassificatie voor Nederland; de hogere niveaus*. Wageningen.
- Barends, S. et al. (red.), 2005. *Het Nederlandse landschap. Een historisch-geografische benadering*. Utrecht.
- Berendsen, H.J.A., 2004. *De vorming van het land*. Assen (Fysische geografie van Nederland). Vierde, geheel herziene druk.
- Berendsen, H.J.A., E.L.J.H. Faessen, A.W. Hesselink & H. Kempen, 2001. *Zand in Banen; Zanddiepte-kaarten van het Gelders Riviereengebied met inbegrip van de uiterwaarden*. Arnhem. Tweede herziene druk.
- Berendsen, H.J.A. & E. Stouthamer, 2001. *Palaeogeographic development of the Rhine-Meuse delta, The Netherlands*. Assen.
- Brandt, R.W. et al. (red.), 1992. *ARCHIS. Archeologisch Basis Register, versie 1.0*. Amersfoort.
- Harbers, P., 1981. *Toelichting bij kaartblad 38 Oost Gorinchem*. Wageningen (Bodemkaart van Nederland Schaal 1 : 50 000 38 Oost).
- Mulder, E.J.F. de, M.C. Geluk, I. Ritsema, W.E. Westerhoff & T.E. Wong, 2003. *De ondergrond van Nederland*. Utrecht.

134815 / 433072

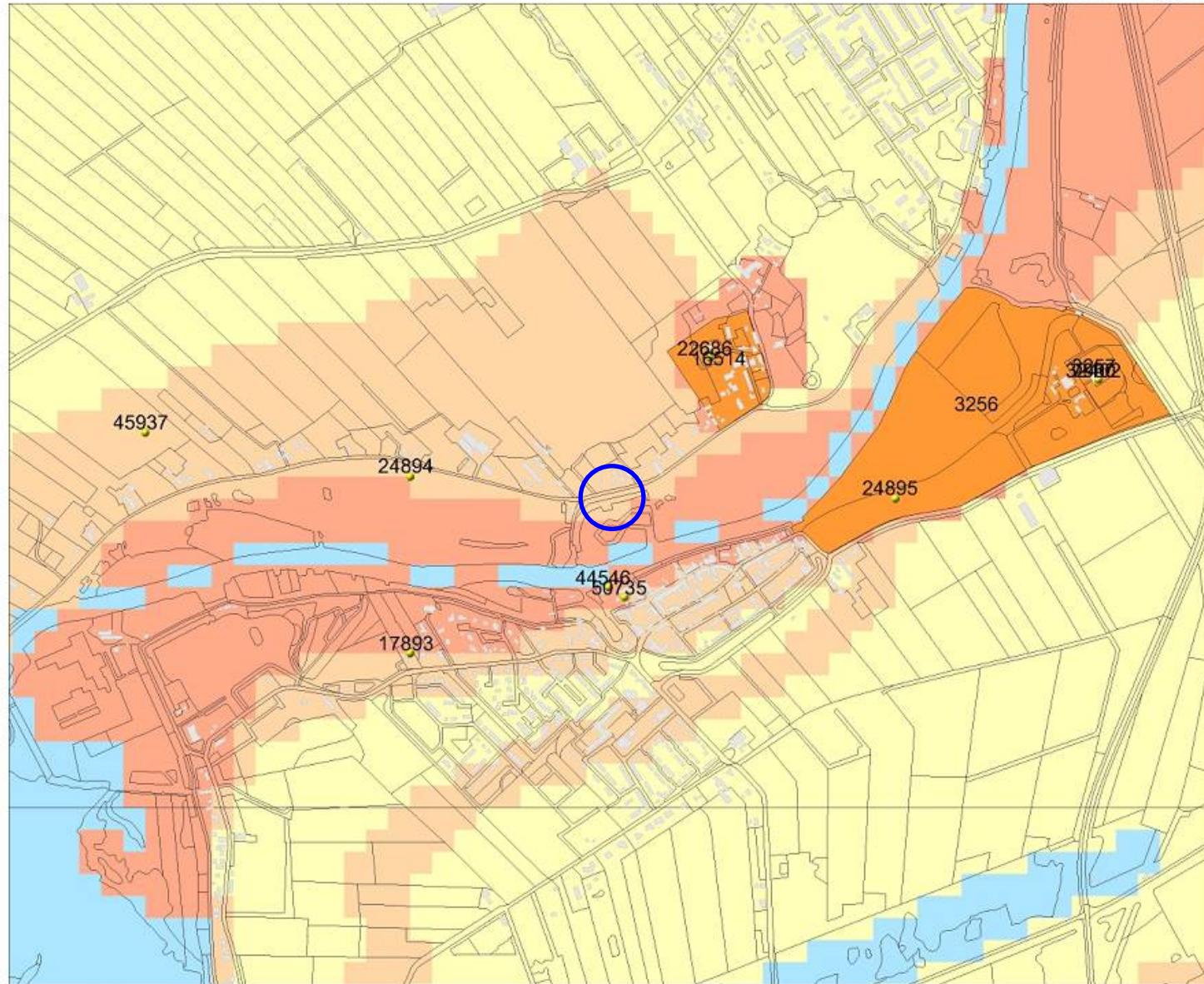
Afbeelding 3 Geomorfologische kaart van de onderzoekslocatie (blauw omcirkeld) en omgeving. Bron: Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (RACM)/Archis II.

134815 / 433072

Afbeelding 4 Bodemkaart van de onderzoekslocatie (blauw omcirkeld) en omgeving. Bron: Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (RACM)/Archis II.

134815 / 433072

Legenda

- WAARNEMINGEN
 - HUIZEN
 - TOP10 ((c)TDN)
- MONUMENTEN
 - archeologische betekenis
 - archeologische waarde
 - hoge archeologische waarde
 - zeer hoge archeologische waarde
 - zeer hoge arch waarde, beschermd
- IKAW
 - zeer lage trefkans
 - lage trefkans
 - middelhoge trefkans
 - hoge trefkans
 - lage trefkans (water)
 - middelhoge trefkans (water)
 - hoge trefkans (water)
 - water
 - niet gekarteerd

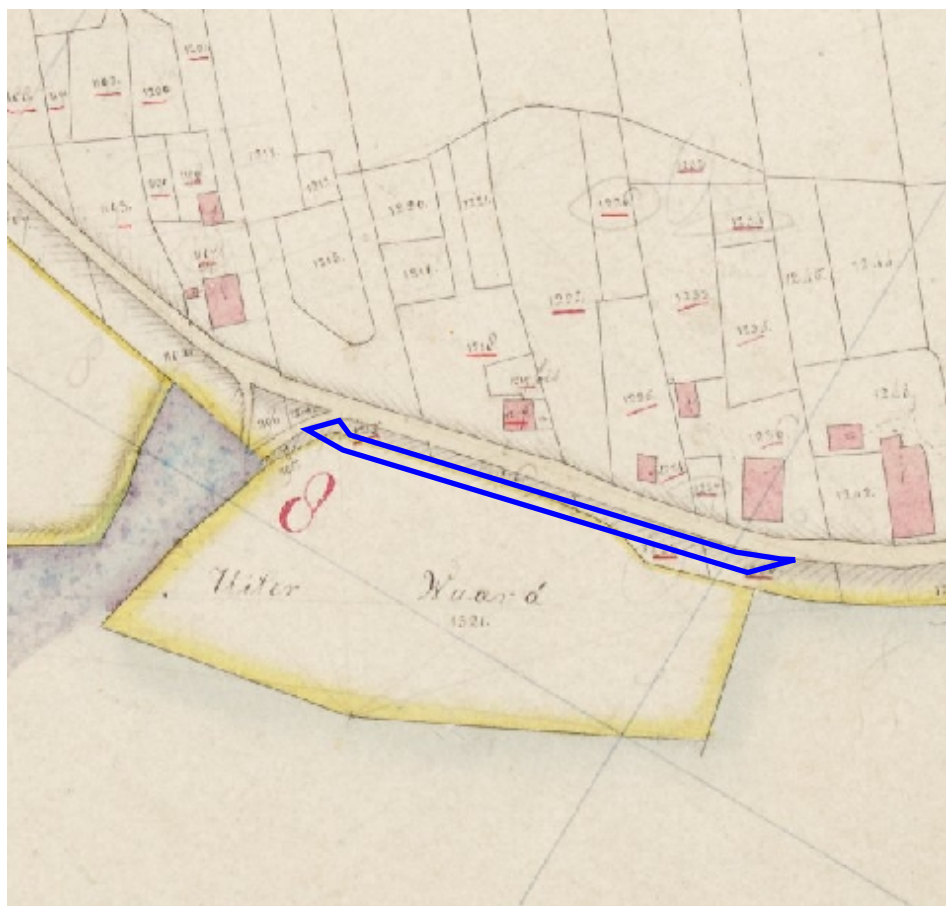
Archis2

rijksdienst voor
archeologie,
cultuurlandschap
en monumenten

132091 / 430847

Afbeelding 5 Archeologische waarden op de onderzoekslocatie en in de omgeving (blauw omcirkeld). Bron: Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (RACM)/Archis II.

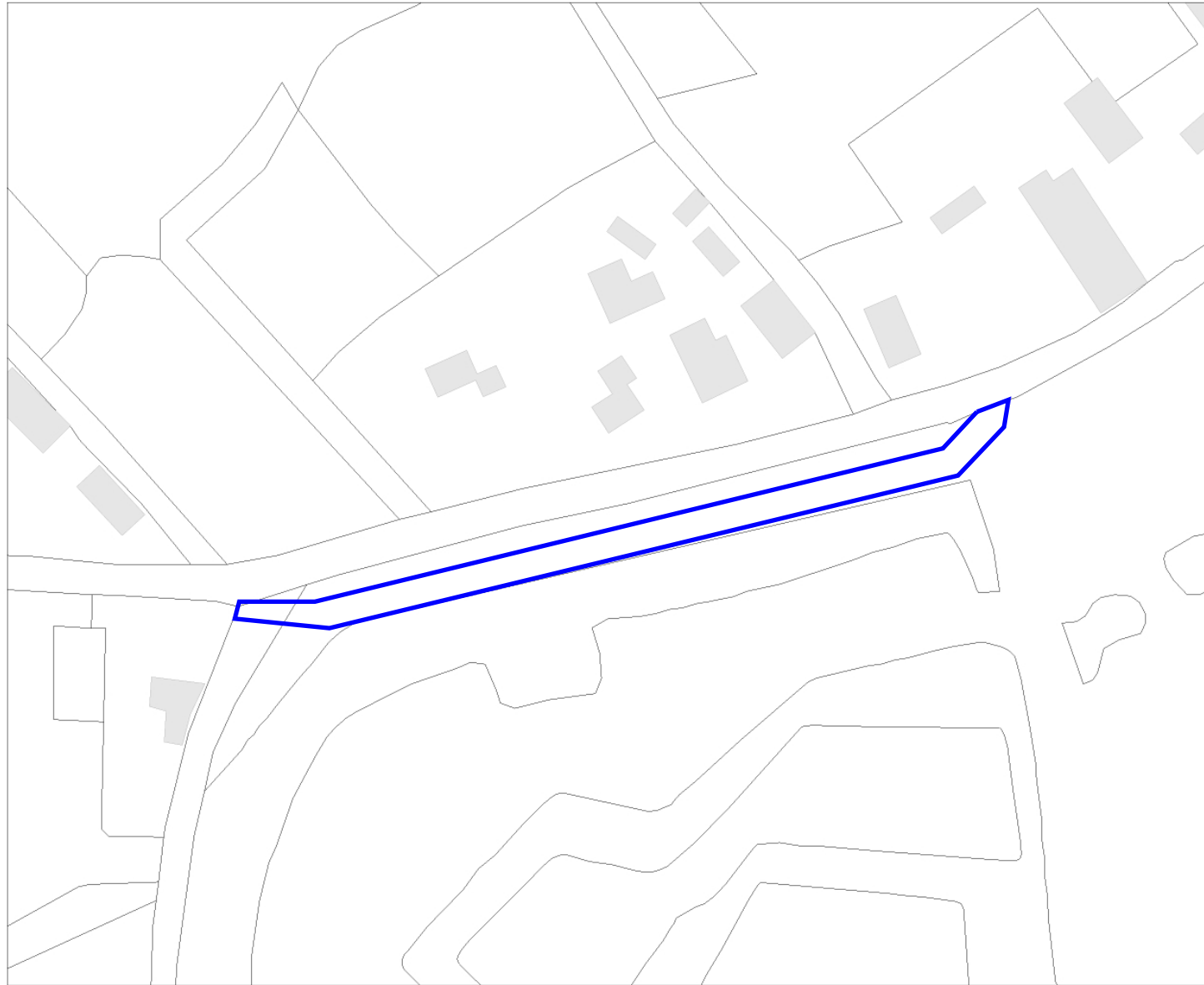

Afbeelding 6 Een deel van de onderzoekslocatie (omlijnd) op een kadastrale kaart uit het begin van de 19e eeuw. Bron: www.watwaswaar.nl.

Afbeelding 7 De onderzoekslocatie (omlijnd) op topografische kaart uit het begin van de 20e eeuw. Bron: www.kich.nl.

133587 / 432070

Legenda

- HUIZEN
- TOP10 ((c)TDN)
- Onderzoekslocatie
- Boring

ARCGEOLOGIE

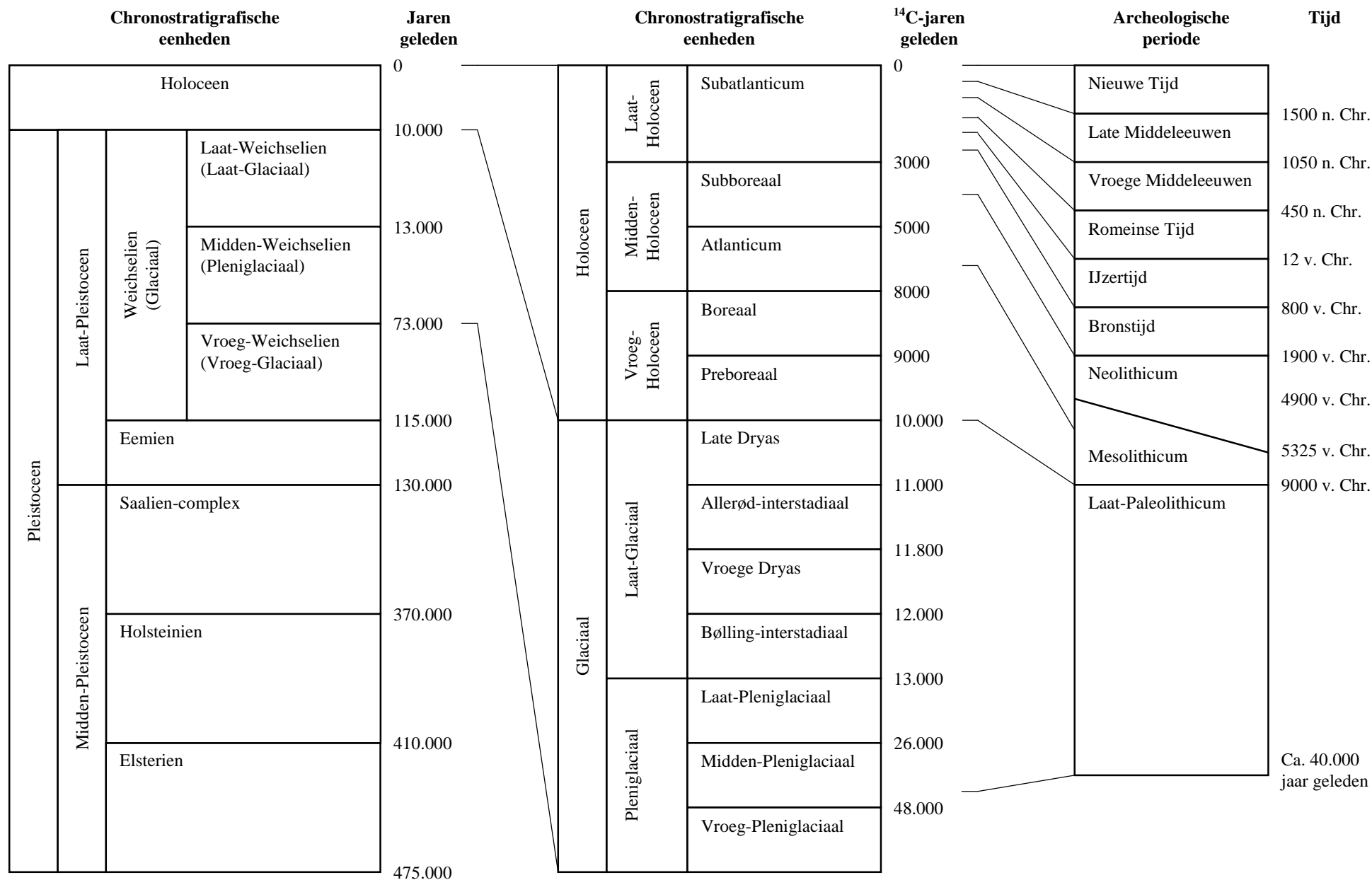
Archis2

rijksdienst voor
archeologie,
cultuurlandschap
en monumenten

133333 / 431862

Afbeelding 8 Locatie van de boorpunten op de onderzoekslocatie (blauw omlind). Kaart: K.A. Hebinck.

Bijlage 1 Een overzicht van geologische (chronostratigrafische) en archeologische periodes. Door: A.J. Wullink. Gebaseerd op: Brandt et al. 1992; De Mulder et al. 2003; Berendsen 2004.